

Midhat Begić

Delo kot slutnja zarje

(Govor na Cankarjevi razstavi Slovenskega gledališkega muzeja 19. oktobra 1976 v Sarajevu)

Ta razstava nam lahko rabi kot priložnost, da spregovorimo o Ivanu Cankarju tukaj — v Sarajevu. To toliko prej, ker je prav leto 1976 stoto leto Cankarjevega rojstva, in je zato razumljivo, da ga posebej zaznamujejo tako v Sloveniji kot v vsej Jugoslaviji. V Sloveniji je to v glavnem opravljeno tako v njegovem rojstnem kraju Vrhniki, posebno pa v Ljubljani, kjer je poleg drugega izšlo njegovo celotno delo v tridesetih knjigah, bilo v juliju Cankarju posvečeno znanstveno zborovanje na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, prišel na svetlo biografski roman »Tujec« akademika Antona Slodnjaka in bil v središču Ljubljane postavljen impozanten Cankarjev spomenik v sedečem položaju z žalostno povešeno glavo, o čemer še zmeraj živahno razpravljajo. (Pisec M. Begić je bil, kar zadeva spomenik, očitno napačno informiran. Op. ur.) Spomenik je obstajal že prej — poprsje na Rožniku, griču, ki je podaljšek ljubljanskega parka Tivoli, kjer je Cankar preživel zadnja leta življenja in kjer lahko obiščemo njegovo sobo z razstavo knjig, slik, risb in rokopisov (Cankar je tudi risal!). Tudi v Bosni in Hercegovini je opazno stremljenje, da se to leto v gledaliških uprizarjajo Cankarjeva dela pa tudi ta razstava je postavljena, da oživimo pesnikov obraz in čim globlje spoznamo njegovo delo.

Cankar je edinstven pojav slovenske in jugoslovanske književnosti, a ne iz anekdotskih vzrokov, ne zato, ker je bil od 9. septembra do 11. novembra 1909 pri svojem bratu Karlu v Sarajevu s stanovanjem v današnji ulici Radojke Lakić št. 7, kjer je napisal igro »Hlapci«, svoje — kakor je sam rekel — najboljše dramsko delo, in ker je v nekem pismu iz te dobe dejal o Bosni: »Bosna je po svoji lepoti en sam velik biser!«, ne zaradi vsega tega, ampak kot pisatelj, ki je še pred 1914, ko je mojstrsko slikal resničnost buržoazne družbe, s svojimi videnji odmeril pot naše neizbežne socialistične preobrazbe, kronane z narodnoosvobodilnim bojem.

Makro in mikro slika sveta sta se v Cankarjevem delu skoz umetniško prizmo izenačili v redkokdaj videno sintezo pojavov in protislovij XX. stoletja. To je dano le redkim med največjimi. To misel bi lahko na dolgo

razlagali, ko bi se ustavljali ob njegovih delih in jih usklajevali z njegovim življenjem, mišljenjem in delovanjem. V zvezi z bridkostjo tega življenja je treba reči, da se je tu uresničila umetniška dialektika silnih, razdirajočih razsežnosti, iz katere se je rodilo delo neizčrpnega pomena.

V okviru gibanja slovenske moderne konec prejšnjega stoletja je Cankar v družbi z Župančičem, Kettejem in Murnom tudi sam začel kot pesnik in njegova zbirka »Erotika« iz 1899, ki jo je kler pokupil in v škofiji sežgal, je ostala prvi veliki dokument njegovega življenja in razvoja. Zelo naglo je prešel na povest, vinjeto, zatem pa na roman in dramo, in povsod ustvaril velika in trajno dragocena dela kot so romani »Martin Kačur« s tragično podobo uporniško prebujenega slovenskega izobraženca ter »Na klancu« z nepozabno panoramo (pisateljevega) otroštva in »Hiša Marije Pomočnice«, ki je mojstrovina psihološke analize otroškega sveta z globinskim odsevom celotne razredne ureditve družbe.

Natanko tako kot pri Gorkem, s katerim ga družijo mnogo tako umetniške kot idejne skladnosti, predvsem pa socialna zavzetost njunih del, pomeni družbeno najpomembnejši del Cankarjevega ustvarjanja njegova dramaturgija, sedem gledaliških iger od »Romantičnih duš« iz 1897, ki so prišle na oder šele 1922, do »Lepe Vide« iz 1911, kjer se posebno odlikuje »Jakob Ruda«, ki so ga 1900 igrali v Zagrebu, hkrati pa tudi v Ljubljani, in ga je že zgrabila cenzura. Zatem je prišla fina komedija »Za narodov blagor«, ki je bila v Sloveniji prepovedana in prvič uprizorjena v Pragi 1905, v kateri je Cankar fiksiral vrsto tipov malomeščanske družbe, filistrov, lažnih rodoljubov ter nacionalnih, liberalnih in klerikalnih demagogov, nato »Kralj na Betajnovi«, mogočna, s shakespeareškimi akcenti pretkana drama podeželskega kapitalista Kantorja in njegovih žrtev, potem pa izredno umetniško, programsko delo, farsamanifest ustvarjanja »Pohujšanje v dolini šentflorjanski« iz leta 1907 in »Hlapci«, drama, ki je bila napisana 1909, igrana pa šele 1919 in to najprej v Trstu in v Ljubljani, kjer je bila prepovedana, silna podoba socialnega in psihološkega prereza malomeščanske družbe farizejev, petoliznikov in omahljivcev, katerim nasproti pisatelj postavlja lik naprednega učitelja Jermana, ki je eden od Cankarjevih junakov, upornikov in trpinov, ki se z njimi srečujemo tudi v drugih njegovih delih in čigar podoba je hodila vstric iz ozadja prihajajočega naraščanja glasov delavcev. »Lepo Vido«, ki je napisana po znani ljudski pesmi, po pravici imenujemo labodjo pesem sanjave Cankarjeve generacije pa tudi Cankarjeve dramaturgije. (Tu naj omenimo, da je bila prva Cankarjeva drama, ki jo je pokazalo sarajevsko gledališče, »Pohujšanje v dolini šentflorjanski«, uprizorjena 12. oktobra 1922, 1934 je bila na programu komedija »Za narodov blagor«, »Kralj na Betajnovi« pa leta 1937.)

Drama »Hlapci«, ki je bila vse do pisateljeve smrti in še čez pod pritiskom cenzure, vsebuje verjetno najizrazitejšo podobo meščanske miselnosti, kar jih je Cankar zapustil in jih obogatil z globoko analizo in moralno kritiko. Toda to je zadevalo malomeščanski svet in njegove odnose do oblasti in gospodarjev. Povsem drugačen smisel pa ima podoba »hlapca«, ki je vzniknila iz socialnega položaja delovnega človeka in je prežeta z bajeslovno vizijo upora in uporniške preobrazbe. »Hlapec Jernej in njegova pravica« je enkratna sinteza realizma in

simbolike v paraboli o uporu in spopadu med načelom dela in zakonom lastništva. Razumljivo je, da je »Hlapec Jernej« postal in ostal vse do 1941 poglavito besedilo zbornih recitacij revolucionarnega mladinskega programa v vsej Jugoslaviji, saj je bil požar na gospodarjem posestvu, s katerega je bil Jernej izgnan, plamenica poziva na revolucionarno akcijo.

Po »Lepi Vidi« so poglavitna oblika Cankarjevih spisov kratke proze, kakršne je pisal tudi na začetku kot »Vinjete«. To so njegove »Podobe iz sanj«; takšne tekste poetične proze je pisal stalno in pomenijo tenkočutno intimno podlago in izpovedno plast njegovega celotnega opusa. Dejansko ima njegovo delo, če ga pogledamo kot celoto, svojo enkratno strukturalno arhitekturo, ki se sklada z njegovim ustvarjalnim časovnim razponom. Njegovo delo je prava književno-ustvarjalna grmada, ki v svojem času sodi med najimpozantnejše stvaritve te vrste na svetu. To izjemno književno delo je po eni strani zelo pestro in v svojem času absolutno moderno, po drugi pa je celotno, vseskozi prežeto z razkrivajočo podobo obstoječega, takratnega sveta in s slutnjo prihodnjega. Če si ga ogledamo v prerezu, ne glede na obliko, opazimo, da je prebogato s temami, ki rastejo iz Cankarjeve življenjske in umetniške izkušnje. To so večkrat varirane in do mojstrske popolnosti izvedene teme matere in otroštva, nato tema tujstva, ki je v zvezi z njegovimi junaki kot tudi s pisateljem samim (Cankar je namreč 1902 napisal roman »Tujci«, romansirana biografija I. Cankarja, ki jo je napisal Anton Slodnjak pa tudi in ne brez vzroka nosi naslov »Tujec«), zatem pa za Cankarja tako značilna tema hlapca in njegovega preobražanja pa tudi potepuha in brezdomca, vse to v svojevrstni dialektiki igre med dnevom in nočjo, svetlobo in senco.

Ta oznaka, ki zadeva strukturo stila, nas sili, da se dotaknemo tudi njegovega političnega in kritično-esejističnega dela. Cankar se je namreč ukvarjal tudi s političnimi in kulturnimi problemi in se celo vrgel v politično borbo kot socialist, privrženec takratne delavske socialdemokratske stranke, in v tej zvezi je posebno zanimiv njegov članek iz 1913 »Kako sem postal socialist«. Dejansko se je, kot sam omenja, idejno oblikoval v precejšnji meri na Dunaju in se učil od tamkajšnjega socialdemokratskega gibanja, a je še pred 1914 videl usodo svojega slovenskega naroda povezano z drugimi jugoslovanskimi narodi in skupnem boju za socialno in politično osvoboditev, kar je tudi javno izpričal.

Na koncu bi se morali dotakniti tudi njegovega izrednega esejističnega teksta »Bela krizantema«. To delo, ki je napisano v obliki pogovora med pisateljem in recenzentom, je Cankar napisal 1910 na Rožniku, odkoder v daljavi zagledaš njegovo Vrhniko. Delo se dotika smisla ustvarjanja, posebno Cankarjevega slikanja mračnih plati življenja in pesimizma, ki so mu ga včasih zaradi tega očitali. Tega vtisa ne razberemo samo iz spomenika, ki so mu ga to leto postavili v Ljubljani. To je tudi prevladujoča stran njegovega dela, tista melanholična stran, ki jo je morda mogoče najpopolneje izraziti s slovensko besedo hrepenenje. To besedo najdemo tudi na koncu »Bele krizanteme«, ki je simbol kulture, ki razlaga tudi smisel Cankarjevega ustvarjanja:

»Trdna je moja vera, da napoči zarja tistega dne, ko naša kultura ne bo več krizantema siromakova, temveč bogastvo bogatega. Že slutim zarjo tistega dne, sluti jo vse moje najgloblje in najčistejše hrepenenje. Ne, ne hrepenenje samo!

Moje delo je slutnja zarje, vsaka moja beseda in vse moje življenje. Že slišim dleto, ki kleše granitni temelj novi zgradbi . . .«

Takšen edinstven graditelj knjižne umetnosti in kulture za naše današnje življenje v svobodi je bil Ivan Cankar.

(Objavljeno v reviji »Odjek«, 1976, št. 21, str. 3.)

Une oeuvre comme la prévoyance de l'aurore

Dans son discours inaugural à l'exposition de Cankar à Sarajevo (19 octobre 1976), le professeur Midhat Begić démontre que les images macrocosmique et microcosmique de l'Univers de Cankar s'identifient dans son ouvrage à travers la prisme artistique avec la synthèse des événements et avec les contradictions du XXe siècle rarement entrevues. Précisément comme chez Gorki qui correspond à Cankar du point de vue artistique ainsi que du point de vue des idées et engagement social, la partie la plus importante de la créativité de Cankar consiste en ses oeuvres dramatiques, en ses sept pièces à partir des »Âmes romantiques« en 1897 jusqu' à la »Belle Vida« en 1911.